

100 år av rösträtt

| En liberal-
feministisk
seger

Förord

I år firar vi 100 år av demokrati och kvinnlig rösträtt. Den här jubileumsskriften är en hyllning till de liberala feministerna som gick före oss. Kvinnor vars oförtröttliga kamp för kvinnors rättigheter resulterade i att kvinnor i september 1921 för första gången fick gå till valurnorna och att liberalerna Elisabeth Tamm och Kerstin Hesselgren och tre andra kvinnor valdes in i riksdagen.

Rösträttskvinnorna har efterföljts av andra likasinnade, lika modiga och hängivna att säkra kvinnors rätt till frihet och egenmakt. Vi liberala feministerna har löst jämställdhetsproblem i över 200 år och vi har samlat på oss mycket att vara stolta över. Kvinnors rätt att avlägga akademisk examen, avskaffad sambeskattnings och pappamånader är bara några exempel. Hundraårsjubileet av kvinnlig rösträtt är ett tillfälle för oss liberaler att påminnas om vår stolta historia. Men också en påminnelse om att jämställdhet aldrig kommer gratis. En påminnelse om att kampen för jämställdhet måste fortsätta varje dag.

Idag har vi kommit långt med jämställdheten i Sverige – men vi är långt ifrån klara. I skrivande stund år 2021 äger kvinnor fortfarande hälften så mycket som män, har 3,2 miljoner lägre livsinkomst och 30 % lägre pensioner. Var fjärde tjej i åldern 16 - 24 har utsatts för våld av en partner, var fjärde vecka mördas en kvinna av den hon har eller har haft en relation med och uppemot 240 000 barn och unga lever under hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi står inför helt andra jämställdhetsutmaningar än vad våra föregångare gjorde – men vi arbetar vidare i deras anda. För att kvinnor och män ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter att göra sina egna livsval. Jag hoppas att du vill vara med i den kampen!

Slutligen vill jag rikta ett stort tack till Stiftelsen Karl Staaffs fond, vars ekonomiska bidrag gjort den här skriften möjlig.

Trevlig läsning önskar,

Cecilia Elving
ordförande Liberala Kvinnor

Liberala jämställdhetssegrar

1845

Lika arvsrätt för män och kvinnor införs. Lars Johan Hierta, en av Sveriges främsta liberala politiker, såg till att lagen blev verklighet.

1921

Första riksdagsvalet där kvinnor har rösträtt och är valbara. Liberala kvinnor hade varit ledande i rösträttskampen och förslaget drevs igenom av liberalen Nils Edéns regering.

1970

Sambeskattningen avskaffas. Folkpartisten Ingrid Gärde-Widemar drev frågan outtröttligt sedan 1946.

1979

Jämställdhetslag och jämställdhetsombudsman införs efter många års liberal kamp.

2007

Första handlingsplanen mot hedersvåld tas fram av Nyamko Sabuni, dåvarande jämställdhets- och integrationsminister.

2019

Samtyckeslagen införs. Liberalerna var pådrivande.

1910

Kvinnor blir valbara till alla kommunala uppdrag på förslag av liberalerna.

1927

De statliga läroverken öppnas för kvinnor på förslag av en liberal regering.

1938

Kvinnor får inte avskedas på grund av graviditet, förlossning eller giftermål. Liberalen Kerstin Hesselgren var ordförande i den utredning som föreslog detta.

1974

Liberal abortlagstiftning.

1994

Första pappamånaden i föräldraförsäkringen. Folkpartiledaren och socialministern Bengt Westerberg låg bakom reformen.

2017

Jämställdhetsmyndigheten inrättas. Liberalerna var pådrivande och medverkade genom Januariavtalet 2019 till att riva upp beslutet om myndighetens nedläggning.

2020

Ökat skydd och nya straffskärpningar mot hedersbrott införs.

1

De avgörande besluten

I september 1921 fick svenska kvinnor för första gången rösta i ett riksdagsval. Dessutom var kvinnor nu för första gången valbara till riksdagen. Det hade då gått 37 år sedan den första riksdagsmotionen om kvinnlig rösträtt väckts.

Besluten om att införa allmän och lika rösträtt för kvinnor och män i alla val till riksdag, kommuner och landsting – och att införa full valbarhet för kvinnor – var en process som sträckte sig över drygt tre år:

Regeringen Edén (Lib + S) lade den 16 april 1918 en proposition om demokratiska kommunalval och den 26 april en proposition om kvinnlig rösträtt i andrakammarval. Bägge propositioner föll dock i första kammaren.

Den 22 november 1918 lade regeringen Edén en ny proposition om demokratiska kommunalval. Eftersom detta var en urtima (extrainkallad) riksdag kunde den inte behandla frågor kring riksdagsval som var grundlagsreglerade. Bakgrunden till propositionen var det alltmer spända

politiska läget, inte minst mot bakgrund av den internationella oron. Inom kungahuset var man rädda för att den svenska monarkin skulle kunna drabbas av samma öde som de stora europeiska kejsardömena om inte en rösträttsreform genomfördes.

Ett särskilt riksdagsutskott tillsattes den 26 november för att behandla propositionen. I dessa utskottsöverläggningar accepterade högerledarna både att demokratiska kommunalval skulle genomföras och att utskottet skrev in i betänkandet att kvinnlig rösträtt skulle införas i andrakammarval genom ett första grundlagsbeslut våren 1919. Riksdagen debatterade och beslutade om detta den 17 december 1918. Därmed var frågan politiskt avgjord. Sverige skulle få fullt demokratiska val

RIKSDAGSKVINNORNAS ENTRÉ

till alla politiska församlingar så fort de formella kraven medgav.

I mars och april 1919 genomfördes de första kommunal- och landstingsvalen med allmän och lika rösträtt för kvinnor och män. Rösträtten i kommunal- och landstingsval hade fram till dess varit baserad på hur mycket skatt man betalade. Som mest kunde en man, kvinna eller bolag ha 40 röster. Nu avskaffades bolagens rösträtt. Kvinnor blev valbara till landstingen. De hade varit valbara till kommunala församlingar sedan 1910.

På hösten 1919 nyvaldes första kammaren av landstingen och de större städernas fullmäktige vilket gjorde att penningväldet i första kammaren upphörde 1920. Reglerna för andra-kammarval fordrade grundlagsänd-

ring med proposition våren 1919 och därefter beslut den 25 maj 1919 samt ett andra beslut den 26 januari 1921.

Det första helt demokratiska andra-kammarvalet ägde rum genom nyval i september 1921. Samtidigt genomfördes nyval till första kammaren. Varken till första eller andra kammaren fanns någon gemensam valdag utan valen ägde rum vid olika tillfällen. I bägge dessa val var kvinnor för första gången valbara.

Den 10 januari 1922 sammanträdde den första demokratiskt valda riksdagen för första gången med fem kvinnliga ledamöter, en liberal i första kammaren och två socialdemokrater, en höger och en liberal i andra kammaren.

Rösträttskampen

2

Den första riksdagsmotionen om kvinnlig rösträtt lades fram av liberalen Fredrik Borg 1884. Han ville införa rösträtt och valbarhet för kvinnor på samma villkor som för män.

Fredrik Borgs motion avslogs i andra kammaren med 53 röster mot 44, och i första kammaren utan votering. Fredrik Borg var också den första riksdagsledamoten som 1885 föreslog att flickor skulle ges möjlighet att söka till de statliga läroverken. Först 1927 öppnades läroverken för flickor. Borg var ägare och chefredaktör för Öresunds-Posten i Helsingborg där hans hustru Kristina var en viktig medarbetare. Hon övertog tidningen och redaktörskapet efter makens död.

Sveriges allmänna rösträttsförbund bildades 1890. Där samlades liberaler, socialdemokrater och andra reformsinnade personer bakom kravet på

allmän rösträtt för män i riksdagsvalen. Även om de flesta i rösträttsrörelsen även var för kvinnlig rösträtt avstod de av taktiska skäl från att driva detta krav. Det ansågs lättare att få igenom den manliga rösträtten – och när den väl var vunnen skulle riksdagen få en sammansättning som gjorde det lättare att också få igenom den kvinnliga rösträtten. Första andrakammarvalet med allmän rösträtt för män hölls 1911.

Den 18 december 1899 lämnade Fredrika Bremer-förbundet en skrivelse till regeringen där de begärde att självförsörjande, myndiga kvinnor skulle få rösträtt till andra kammaren. Gifta kvinnor var inte myndiga, varför förbundet

ansåg att rösträttsfrågan för deras del ännu inte kunde aktualiseras. Skrивelsen ledde dock inte till någon åtgärd av regering eller riksdag.

Den 12 mars 1902 lade Fredrik von Otters konservativa regering en proposition där det föreslogs att alla kommunalt rösterberättigade män skulle få rösträtt i andrakammarval. Alla män över 40 år och alla gifta män skulle dessutom få en tilläggsröst. Anhängarna av kvinnlig rösträtt blev upprörda över det taffliga försöket att införa "kvinnlig rösträtt" genom att ge gifta män en extra röst. Liberalen Carl Lindhagen lade den 11 april en riksdagsmotion där han ville att regeringen skulle lägga förslag till riksdagen om kvinnlig rösträtt i andrakammarval, "derest hon i öfrigt uti tillämpliga delar uppfyller de för dylik rösträtt stadgade villkor".

Lindhagens motion avslogs visserligen av riksdagen, i första kammaren utan votering och i andra kammaren med 111 röster mot 64, klockan 00.15 lördagen den 17 maj. Men nu började de kvinnor som ville ha rösträtt att organisera sig. En rad möten hölls i Stockholm under det som kom att kallas "de svenska kvinnornas rösträttsvår".

Den 4 juni hölls ett möte i Grand Nationals stora sal på Regeringsgatan (senare känt som Nalen "där allting händer och mycket fötter"). Beslut fattades nu om att bilda en rösträttsorganisation. Liberalen Emilia Broomé hade varit med i förberedelserna och hon valdes till mötesordförande. Den stora stridsfrågan gällde om även män skulle kunna få gå med i den nya rösträttsorganisationen. Med 135 röster mot 129 beslutade mötet att endast kvinnor kunde bli medlemmar i den organisation som nu fick namnet Föreningen för kvinnans politiska rösträtt (FKPR). Broomé valdes till ordförande.

Under 1902 bildades rösträttsföreningar även på andra håll, den första i Göteborg. På nyåret 1903 fanns lokalföreningar i Helsingborg, Gävle, Göteborg, Lund, Nyköping, Stockholm och Uppsala. Nu skickade Stockholmsföreningen ut en inbjudan till övriga lokalföreningar med uppmaningen att skicka ombud till ett möte i Stockholm i mars där en riksorganisation skulle bildas.

Kvinnliga rösträttskämpar förbereder Kvinnornas fredssöndag 1915 under Anna Whitlocks ledning.

Faktaruta

Exempel på när olika länder införde kvinnlig rösträtt i parlamentsval:

1893	Nya Zeeland	1919	Nederländerna, Tyskland
1902	Australien	1920	USA
1906	Finland	1921	Sverige
1907	Österrike	1944	Frankrike
1913	Norge	1946	Italien
1915	Danmark	1947	Belgien, Japan
1918	Storbritannien	1971	Schweiz

Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt

Den 26–27 mars 1903 kunde Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) konstitueras. Anna Whitlock blev ordförande och Ann Margret Holmgren sekreterare. Båda var liberaler. I LKPR deltog kvinnor från alla politiska riktningar, och även kvinnor utan partipolitisk bakgrund. Men liberalerna dominerade redan från början. Denna dominans förstärktes när många socialdemokrater lämnade LKPR 1907 för att koncentrera sina krafter på den egna rörelsen. År 1911 lämnade flera högerkvinnor när LKPR beslöt att uppmana väljarna att bara rösta på partier som stödde kvinnlig rösträtt.

Inledningsvis krävde LKPR rösträtt för kvinnor och att även gifta kvinnor skulle bli myndiga. När det 1907 stod klart att kvinnor inom kort skulle bli valbara till kommunala församlingar, började föreningen även kräva att kvinnor skulle vara valbara till riksdagen. Vid den tiden kom också riksdagspartiet Liberala samlingspartiet och den samverkande riksorganisationen Frisinnade landsföreningen att sluta upp bakom kraven på kvinnlig rösträtt och valbarhet till riksdagen.

LKPR bedrev en mycket omfattande verksamhet med möten, manifestationer och

kurser över hela landet. Som mest fanns 217 lokalföreningar med över 17 000 medlemmar. En rad skrifter och pamfletter producerades.

År 1911 arrangerades en internationell rösträttskongress i Stockholm med deltagare från 26 länder i fyra världsdelar. Åren 1912–1919 utgavs tidskriften Röst rätt för kvinnor.

LKPR var den första plattform som gav kvinnor möjligheter att i stor omfattning framträda vid offentliga politiska möten. Föreningen blev en skola i politiskt kampanjarbete. Flera av de ledande liberala rösträttsaktivisterna valdes in i kommunala församlingar efter att den möjligheten hade öppnats 1910. Men ingen liberal rösträttskvinna blev riksdagsledamot. Föreningen upplöstes efter fullgjort arbete 1921. Alla ordföranden var liberaler utom Wahlström som var konservativ.

Ordförande för LKPR:

- 1903** Anna Whitlock
- 1909** Lydia Wahlström
- 1911** Signe Bergman, t.f.
- 1912** Anna Whitlock
- 1914** Signe Bergman
- 1917** Karolina Widerström, t.f.
- 1918** Karolina Widerström

Tidningen Röst rätt för kvinnor utgavs 1912–1919.

Ellen Key talar vid ett rösträttsmöte på Visingsö 1915.

Bild till vänster: Ellen Key talar vid segermöte på Musikaliska Akademien den 29 mars 1921 när kvinnors rösträtt var beslutad.

3

Liberala rösträttspionjärer

Det var liberala kvinnor över hela landet som stod i spetsen för rösträttskampen. Här är några av dem.

Anna Bugge Wicksell

Anna Bugge Wicksell (1862–1928) kom från Norge och hade där varit rösträttsaktivist. År 1888 träffade hon den liberala fritänkaren och samhällsdebattören Knut Wicksell. Anna och Knut bildade sedermera familj. Anna var 1895 en av de första kvinnorna som i ett offentligt föredrag i Sverige krävde kvinnlig rösträtt. År 1911 avlade hon en jur.kand. i Lund.

Anna var mycket aktiv i arbetet för kvinnlig rösträtt där hon bland annat gjorde en avgörande insats för gifta kvinnors kommunala rösträtt. Alla som hade egen skattsedel kunde rösta i kommunalval. Frågan om gifta kvinnor, som stod under makens förmynderskap, kunde få egen skattsedel var juridiskt oklar, och praxis tycks ha varierat. Anna upptäckte dock att en lagändring 1909 hade gjort det möjligt för gifta kvinnor att få en egen skattsedel och därmed rösträtt i kommunalval, även om de hade en mycket liten inkomst, eftersom de samtaxerades med sina makar. Den kvinnliga rösträttsrörelsen

kom sedan att driva en kampanj för att få de kvinnor som hade möjlighet att begära egen skattsedel.

Anna medverkade också vid utformningen av regeringen Staaffs proposition om kvinnlig rösträtt 1912, som dock avlogs av första kammaren.

Åren 1913–1916 satt hon i stadsfullmäktige i Lund och i Danderyds kommunalfullmäktige 1919–1922. Hon invaldes i Frisinnade landsföreningens förtroenderåd 1920. Åren 1920–1928 ingick hon i den svenska delegationen till Nationernas förbund och blev därigenom Sveriges första kvinnliga diplomat. År 1921 blev hon första kvinnan att ingå i NF:s permanenta mandatkommission som ansvarade för territorier och som stod under internationell kontroll och förvaltning.

Frigga Carlberg

Frigga Carlberg (1851–1925) var den ledande kraften i Göteborgs kvinnliga rösträttsrörelse. Hon var med om att

Anna Bugge Wicksell och Frigga Carlberg, två viktiga feministiska föregångare.

bilda Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Göteborg 1902 och var dess ordförande till föreningen lades ner 1921. Hon satt också i styrelsen för LKPR 1903–1921.

Carlberg gjorde Göteborgsföreningen till en av de mest aktiva och den mest kulturellt inriktade rösträttsföreningarna i landet. Hon ägnade sig åt en omfattande litterär verksamhet. Bland annat skrev hon noveller och skådespel som inslag i rösträttskampen. LKPR:s centrala ledning bemödade sig om att inte använda kampmetoder som kunde uppfattas som provocerande, till exempel gatudemonstrationer. Frigga Carlberg räknades till LKPR:s mest "revolutionära" gren och ville gärna ge sig in i provocativa aktioner, till exempel tränga sig in på böndernas valmöten och predika rösträtt.

Frigga lät 1913 bjuda in den radikala suffragetten Sylvia Pankhurst, vilket väckte upprörda känslor i LKPR:s ledning. Det var

ingen tillfällighet att den enda offentliga demonstration som den kvinnliga rösträttsrörelsen arrangerade genomfördes i Göteborg 1918. Kvinnorna bar tre plakater som föreställde personer utan rösträtt: en fängelsekund, en som var intagen på sinnessjukhus och Selma Lagerlöf.

Frigga gjorde även stora insatser inom Göteborgs socialvård. År 1891 grundade hon Sällskapet Myrornas barnhem i Göteborg som inriktade sig på att hjälpa ensamstående mödrar och se till att deras barn fick en god uppväxt. Hon drog även i gång sommarkoloniverksamhet.

Frigga Carlberg var aktiv i Liberala valmansföreningen i Göteborg, bland annat i dess centralstyrelse 1907–1914. Hon var med om att bilda föreningen Frisinnade Kvinnor 1914. Hon tillhörde dock det liberala partiets yttersta vänster och var alltför en alltför kontroversiell person för att sättas upp på valsedeln till stadsfullmäktige.

Gulli Petrini

Gulli Petrini

Gulli Petrini (1867-1941) doktorerade i fysik i Uppsala 1901. Hon var den sjunde kvinnan i Sverige som doktorerade och den första i fysik. Under studietiden bodde Gulli inackorderad hos Ann Margret Holmgren (se nedan) som blev hennes vän för livet. Gulli var med om att bilda Uppsala kvinnliga studentförening 1892 och hon gick med i studentföreningen Verdandi 1890.

I Verdandi träffade hon sin blivande make Henrik Petrini. De flyttade till Växjö 1902 där båda blev lärare. Gulli gick med i rösträttsrörelsen 1903 då en förening bildades i Växjö. Hon var ordförande i Växjö rösträttsförening 1904–1914 och i Stockholmsföreningen 1914–1921. Dessutom satt hon i LKPR:s verkställande utskott 1914–1921. Gulli blev flitigt anlitad både som föredragshållare och skribent.

År 1906 sparkades Gulli från den privata flickskolan i Växjö eftersom hon hade yttrat sig till förmån för Darwins utvecklingslära. Detta ledde till att Gulli trappade

Anna Whitlock

upp sitt politiska engagemang. År 1908 gick hon med i Frisinnade landsföreningen och i valrörelsen samma år följde hon med framträdande riksdagsmän som Ernst Beckman och Fridtjuv Berg på turnéer som andretalare.

År 1910, när kvinnor första gången blev valbara till kommunala församlingar, invaldes hon i stadsfullmäktige. Tre år senare kom hon in i drätselkammaren (kommunstyrelsen), den första kvinnan i Sverige på denna post.

År 1914 flyttade makarna till Stockholm. Gulli arbetade där som matematiklärare på Whitlockska samskolan (se nedan) fram till 1921. Hon blev även en av de ledande i Frisinnade Kvinnor, vice ordförande 1914–1920 och ordförande 1920–1922. År 1920 blev hon invald i Frisinnade landsföreningens verkställande utskott och utsågs till dess vice ordförande. Därmed blev hon landets första kvinna som vice partiordförande.

Anna Whitlock

Anna Whitlock (1852–1930) var en av Stockholms ledande reformpedagoger. Hon grundade en flickskola 1878, vilken ombildades till en samskola 1893. Det mest särpräglade draget i hennes skola var att undervisningen var neutral i religiösa frågor, vilket särskilt attraherade kulturradikala familjer och andra som inte delade Svenska kyrkans lära. Inte minst var inslaget av barn från sekulariserade judiska hem påfallande.

Anna Whitlock deltog flitigt med folkbildande föredrag, bland annat på Stockholms Arbetareinstitut. Hon gick med i den radikala studentföreningen Verdandi i Uppsala 1886 och författade en av de första skrifterna i Verdandis serie småskrifter: Skolans ställning till religionsundervisningen (1888).

Anna Whitlock tog 1905 initiativ till ett konsumentkooperativ i Stockholm, Svenska Hem, där bara kvinnor fick bli medlemmar och handla i butikerna. Föreningen ville röja upp i det livsmedelsnusk som då grasserade i dagligvaruhandeln. Man förnyade butiksinredningen och introducerade nymodigheter som konserver och färdiglagad mat. Hon var även vice ordförande i Centralföreningen för socialt arbete.

Anna Whitlock var ordförande i LKPR 1903–1909 och 1912–1914. Hon blev hedersordförande vid avgången 1909 och deltog därför i styrelsearbetet fram till föreningens nedläggning. Anna var

LKPR:s strateg: hon skapade den organisatoriska strukturen, såg till att styrelsen fattade välavvägda beslut, rekryterade kompetenta personer, drev på lokalorganisationerna samt – inte minst viktigt – medlade och jämkade mellan stridande viljor. Anna drev linjen att LKPR skulle iaktta politisk neutralitet i alla frågor som inte handlade om kvinnors politiska rättigheter.

År 1908 blev Anna den första kvinnan som ledamot av Frisinnade landsföreningens förtroenderåd.

**Karolina
Widerström**

Karolina Widerström

Karolina Widerström (1856–1949) blev Sveriges första kvinnliga läkare 1888. Som kvinna hade hon inte rätt till tjänst på något sjukhus, även om hon inledningsvis fick amanuensjänster på dispens. I stället öppnade hon egen gynekologisk mottagning i Stockholm 1889 som hon drev till 1925.

Karolina Widerström forts: >

Det blev Karolina som kom att leda LKPR till seger. Hon var organisationens sista ordförande 1918–1921. Åren 1912–1915 hade hon suttit i Stockholms stadsfullmäktige för de frisinnade och var ledamot av folkskoledirektionen 1909–1922. Hon var med vid grundandet av Frisinnade Kvinnor 1914 och valdes in i Frisinnade landsföreningens förtroenderåd 1920.

År 1906 tog hon tillsammans med bland andra liberalen Ada Nilsson initiativ till Kvinnliga läkares förening och hon blev dess första ordförande. Organisationens viktigaste krav var kvinnors rätt till statliga tjänster. Karolina var också ordförande i Akademiskt bildade kvinnors förening 1911–1918 och vice ordförande Fredrika Bremer-förbundet 1921–1935.

Karolina kom att vara mycket aktiv som folkbildare och debattör. Hon hade som läkare mött en skrämmande okunskap bland sina patienter i sexualfrågor och började därför undervisa i dessa frågor för vuxna kvinnor 1897. Senare utvidgades föredragen till skolor och seminarier. Hon skrev flera upplysningsskrifter och hennes insatser bidrog till att Sverige blev först i världen med obligatorisk sexualundervisning, på seminarierna 1914 och i läroverken 1935. År 1933 utsågs Karolina Widerström till medicine hedersdoktor vid Karolinska Institutet.

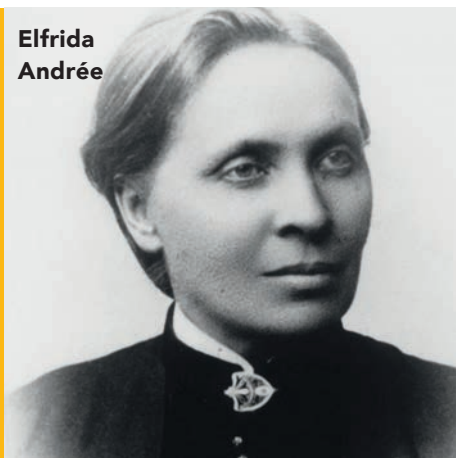
Eva Andén

Eva Andén (1886–1970) blev Sveriges första kvinnliga advokat 1918. Hon var flitigt anlitad som föreläsare och utbildare i juridiska frågor inom LKPR och satt i ledningen för Frisinnade Kvinnor.

Eva drev egen advokatbyrå från 1918 till sin död. Hennes specialitet var familjerätt, men hon åtog sig gärna även andra uppdrag där det gällde att hjälpa kvinnor att få sin rätt. Bland hennes klienter fanns Selma Lagerlöf och Elin Wägner (se nedan) som hon bistod i frågor kring litterära rättigheter.

När Eva under sina första år som jurist skulle uppträda i rätten frågade alltid rättens ordförande, innan förhandlingarna började, om Eva var fru eller fröken. Det rörde sig inte primärt om hur domaren skulle tilltala henne utan om att han måste försäkra sig att Eva var ogift. Annars skulle hon inte kunna föra talan i rätten utan makens tillstånd.

**Elfrida
Andrée**

Elfrida Andrée

Elfrida Andrée (1841–1929) var en av Sveriges genom tiderna främsta kvinnliga tonsättare. Hon var den första kvinnan i Sverige som var yrkesverksam organist, tonsättare och dirigent. Elfrida läste 1870 den engelske liberalen John Stuart Mills bok *Kvinnans underordnade ställning*, som hade utkommit året innan. Hon tog mycket starkt intryck av boken och tog sitt motto efter Mill: "det kvinnliga släktets höjande".

Mellan 1867 och 1929 var Elfrida domkyrkoorganist i Göteborg – den första kvinnliga domkyrkoorganisten i Europa. Nästa svenska kvinna i den befattningen tillträdde 120 år senare. Elfrida uppmunttrade ständigt sina kvinnliga elever och hjälpte dem i yrkeskarriären. Hon gav mindre bemedlade göteborgare möjlighet att lyssna på musik, bland annat genom att leda cirka åttahundra Folkkonserter för Arbetareinstitutet i Göteborg.

Elfrida Andrée var aktiv i LKPR och i Frisinnade Kvinnor. Till den stora interna-

tionella rösträttskongressen för kvinnor som arrangerades i Stockholm 1911 komponerade hon en rösträttskantat till en text av författaren och historikern Sigrd Leijonhufvud.

Signe Bergman

Signe Bergman (1869–1960) var kassör-ska på Sveriges allmänna hypoteksbank 1897–1928 och en av de ledande inom LKPR. Hon behärskade flera språk och kunde med stor säkerhet företräda rösträttsrörelsen i svenska och internationella sammanhang.

Signe var aktiv i Frisinnade Kvinnor och i Frisinnade landsföreningen. Hon gick med i LKPR 1905 och var den som satt längst tid (12 år) i dess verkställande utskott, även om hon först höll sig i bakgrunden och ägnade sig åt det organisatoriska arbetet. Hon valdes till ordförande 1914 och avgick efter att rösträttsmotionerna hade avslagits av riksdagen 1917. Signe Bergman var den ledande organisatören, "rösträttsgeneralen", i LKPR.

Hon ledde arbetet med de två stora namninsamlingarna 1907 och 1913 som samlade 142 000 respektive 351 000 namnunderskrifter. Hon var också initiativtagare till och redaktör för tidningen *Rösträtt för kvinnor*.

**Signe
Bergman**

**Emilia
Broomé**

Emilia Broomé

Emilia Broomé (1866–1925) var lärarinna, först i Jönköping och 1898–1904 vid Anna Whitlocks samskola i Stockholm (se ovan). Hon var ordförande i det av Whitlock grundade konsumentkooperativet Svenska Hem 1907–1912. Emilia var även ordförande i kvinnliga rösträttsföreningen i Stockholm 1902–1906. Hon var stiftare och ordförande i Sveriges kvinnliga fredsförening under hela dess tillvaro 1898–1911.

Emilia Broomé kom att göra sina mest omfattande samhällsinsatser inom Centralförbundet för socialt arbete (CSA). Hon genomförde åtskilliga utredningar i sociala frågor och medverkade till att CSA startade föreläsningsserier och rättshjälpskontor. Hon bistod vid organiserandet av kommunala arbetsförmedlingar, ungdomsklubbar, koloniträdgårdar, skolkök, barnkrubbor och kooperativa företag.

Emilia var den första kvinnan i Frisinnade landsföreningens verkställande utskott där hon satt 1909–1923. Hon kom med i styrelsen för Frisinnade Kvinnor vid dess

bildande 1914 och var föreningens ordförande 1917–1920. Hon satt i Stockholms stadsfullmäktige 1911–1924 och var där en av de mest aktiva ledamöterna.

Emilia Broomé blev 1914 ledamot i den utredning som ledde till 1921 års giftermålsbalk som gjorde gifta kvinnor myndiga. Hon blev 1919 ordförande i den statliga utredning som låg till grund för behörighetslagen 1923 som öppnade ett flertal statliga yrken för kvinnor. Emilia var därmed den första kvinnan som blev ordförande i en statlig utredning. Detta skedde 1919, alltså innan kvinnor hade rösträtt i riksdagsvalen. Hon var med om att bilda Sveriges liberala parti 1923 och var dess vice ordförande 1923–1924.

Gerda Hellberg

Gerda Hellberg (1870–1937) läste moderna språk i Uppsala där hon var inackorderad i det Holmgrenska hemmet (se nedan) och drogs då in i den liberala studentmiljön. Hon var en av de första kvinnorna som valdes in i den radikala studentföreningen Verdandi. Hon var även med om att bilda Uppsala kvinnliga studentförening 1892. Gerda kom sedan att ingå trolovning med en tidigare Verdandi-ordförande, Mauritz Hellberg.

Mauritz var chefredaktör för Karlstads-Tidningen under en glansfull period 1890–1939. Gerda blev ordförande för rösträttsföreningen i Karlstad 1903 och gjorde den till en av landets mest aktiva. Två år senare bildades ett Värmlandsdistrikt för LKPR.

Gerda var ordförande i bägge organisationerna och en av LKPR:s mest uppskattade talare, känd för sina humoristiska och personliga anföranden.

Gerda invaldes i stadsfullmäktige och skolstyrelsen. Hon var aktiv i Frisinnade Kvinnor och viktig för Karlstads-Tidningen, både med egna artiklar och genom att bistå Mauritz med uppslag och researcharbete. Hellbergs stora hus utanför Karlstad, "Skogsbrynet", blev en medelpunkt för tidens kulturradikala elit, både liberaler och socialdemokrater.

Ann Margret Holmgren

Ann Margret Holmgren (1850–1940) var gift med den liberale professorn i fysiologi vid Uppsala Universitet, Frithiof Holmgren. Deras hem Villa Åsen blev en medelpunkt för den kulturradikala kretsen kring studentföreningen Verdandi. År 1897 dog Frithiof och för att klara ekonomin blev Ann Margret vd för liberala Upsala Nya Tidning 1897–1898 och redaktör för Verdandis småskrifter 1898–1905.

Ann Margret Holmgren

Gerda Hellberg

1901 flyttade Ann Margret till Stockholm. Samma år blev hon vice ordförande i Sveriges kvinnliga fredsförening. År 1902 var hon en av grundarna till Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Stockholm, där hon blev vice ordförande. Under fyra år kom nu Ann Margret att genomkorsa landet som kringresande agitator för LKPR. Hon hann med att bilda ett 60-tal föreningar innan hon på grund av hälsoskäl var tvungen att upphöra med resandet 1906. Hon satt i LKPR:s centralstyrelse till föreningens avveckling 1921. När hon inte kunde resa, övergick hon till att skriva artiklar till tidningar och tidskrifter.

När LKPR upplöstes tog Ann Margret Holmgren initiativ till bildandet av Svenska kvinnors medborgarförbund 1921. Syftet med förbundet var att fortsätta hålla samman kvinnorna och se till att de använde det inflytande som rösträtten hade givit dem. Medborgarförbundet kom att ha liberal dominans. Ann Margret tillhörde även Frisinnade Kvinnor.

Selma
Lagerlöf
och
Valborg
Olander

Selma Lagerlöf

Selma Lagerlöf (1858–1940) arbetade som lärarinna i Landskrona och Falun innan hon helt kunde övergå till att bli författare. Romanen Jerusalem (1901–1902) innebar ett internationellt genombrott och ledde till att hon som första kvinna fick Nobelpriset i litteratur 1909. Selma blev också första kvinnan i Svenska Akademien 1914.

År 1906 skrev hon under den petition som rösträttsföreningen i Falun skickade in i samband med den landsomfattande namninsamlingen för kvinnlig rösträtt. Hon höll uppmärksammade anföranden i rösträttsfrågan på den internationella kongressen i Stockholm 1911 och då rösträttssegern firades 1919.

År 1916 gick hon med i Frisinnade landsföreningen. Tre år senare valdes hon in i Östra Ämterviks kommunalfullmäktige. Hon var även ledamot av kommunalnämnden, fattigvårdsnämnden och vägföreningen. Selma var starkt engagerad i internationella frågor. År 1919 hyllade hon Finlands självständighet. Hon stödde mellankrigstidens paneuropeiska rörelse som syftade till att bilda en demokratisk gemenskap mellan Europas stater.

År 1934 undertecknade hon upppropet inför Folkpartiets bildande och blev en av de stiftande medlemmarna. Den 16 mars 1940 avled Selma Lagerlöf. Den 26 februari hade en inbetalning av årets medlemsavgift på fem kronor anlänt till Folkpartiets expedition från fil. doktor Selma Lagerlöf, Mårbacka, Sunne.

Valborg Olander

Valborg Olander (1861–1943) verkade från 1888 som adjunkt vid folkskoleseminariet i Falun. Hon var ordförande i Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Falun 1905–1920, frisinnad ledamot av stadens avskolråd 1909–1910 och av stadsfullmäktige 1911–1914. När Frisinnade landsföreningen sprack 1923 anslöt hon sig till det liberala partiet och var ledamot av dess förtroenderåd 1923–1925.

På en mottagning hos landshövdingen träffade hon en annan Värmlandsflicka, Selma Lagerlöf, som bodde i Falun 1897–1910. Selma var visserligen fryksdaling, inte klarälvsdaling som Valborg, men tyckte uppstod ändå mellan de två. Valborg blev nära vän och medarbetare till Selma. Hon granskade och renskrev Selmas manuskript, läste korrektur, hjälpte till med den omfattande korrespondensen och deltog aktivt i utarbetandet av boken om Nils Holgersson. Valborg Olander lyckades också värva Selma Lagerlöf till rösträttsrörelsen och till Frisinnade landsföreningen.

Elin Wägner

Elin Wägner (1882–1949) blev journalist på Helsingborgs-Posten 1903. Från 1907 var hon verksam i Stockholm, bland annat på veckotidningen Idun och Dagens Nyheter. I samband med det journalistiska arbetet kom hon i kontakt med den kvinnliga rösträttsrörelsen.

År 1908 utkom hennes första roman, Norrtullsligan, som handlade om kvinnliga kontorister. Året därpå bevistade hon en internationell rösträttskongress i London, vilket gjorde henne övertygad om rösträttskampens betydelse. I romanen Pennskaftet (1910) är rösträttskampen ett centralt tema. "Pennskaftet" är i romanen smeknamnet på en ung, kvinnlig journalist som blir rösträttskvinna.

Elin var aktiv i LKPR och en av grundarna till Frisinnade Kvinnor 1914. Hon kom med i dess första styrelse. Samma år som Hitler kom till makten, alltså 1933, utgavs Mannen vid min sida, en roman som kritiserar nazismen. Tillsammans med Elisabeth Tamm (se nedan) gav hon 1940 ut boken Fred med jorden. Boken handlar om ekologin, freden och kvinnans roll. År 1941 utkom Wägners märkligaste bok, Väckarklocka. Det var en samling essäer om miljöförstöring, kvinnofrågor och fred. Elin Wägner blev den andra kvinnliga ledamoten av Svenska Akademien 1944, efter Selma Lagerlöf.

Elin Wägner

4

Riksdagspionjärerna

Fem kvinnor valdes in i riksdagen 1921, varav två var liberalerna Kerstin Hesselgren och Elisabeth Tamm.

Kerstin Hesselgren

Kerstin Hesselgren (1872–1962) blev 1906 Sveriges första bostadinspektris och två år senare den första skolköksinspektrisen – i bägge fallen anställd av Stockholms stad. Därigenom fick hon se mycket av social misär och orättvisor. År 1913 utsågs Kerstin till landets första statliga yrkesinspektris.

Kerstin kandiderade för de frisinnade till Stockholms stadsfullmäktige 1910 men blev inte invald. När kvinnor för första gången fick kandidera till riksdagen 1921 tillhörde hon toppkandidaterna på den frisinnade listan till andra kammaren i Stockholms stad, men blev invald av Göteborgs stad som enda kvinna i första kammaren.

År 1922 blev hon ordförande i Frisinnade Kvinnor. Kerstin lämnade Frisinnade landsföreningen när den sprack på frågan om alkoholförbud 1923, och lämnade även den liberala riksdagsgruppen för att bli "frisinnad vilde". Hon kvarstod som ordförande i Frisinnade Kvinnor. Kerstin

kom att bli mellankrigstidens mest betydelsefulla kvinnliga riksdagsledamot som ofta kunde samla kvinnliga ledamöter över partigränserna.

Kerstin Hesselgren förlorade sin riksdagsplats 1934, men invaldes på en Folkpartilista till andra kammaren där hon sedan satt 1938–1944. Nu engagerade hon sig även för judiska flyktingar och i kampen mot nazismen.

Kerstin hade också ett omfattande engagemang i internationella organisationer, bland annat som sakkunnig och delegat i Internationella arbetsorganisationen (ILO) 1919–1946. Under flera år på 1930-talet var Kerstin delegat för Sverige i Nationernas förbund. Hon väckte stor internationell uppmärksamhet 1936 när Italiens angrepp på Etiopien skulle diskuteras. Den landsflyktige kejsaren Haile Selassie förde personligen landets talan. Kerstin var den enda delegaten utanför kretsen av de olika ländernas officiella talesmän som tog till orda i debatten. Hennes fördomande av Mussolinis agerande var hårdare än vad någon annan hade yttrat.

Kerstin Hesselgren och Elisabeth Tamm var de första liberala kvinnorna i riksdagen.

Elisabeth Tamm

Elisabeth Tamm (1880–1958) var godsägare i Julita norr om Katrineholm. Som ogift och förmögen kvinna förfogade hon över ett anseeligt antal röster i de kommunala valen. Hon kom in i kommunalstämman, landstinget och riksdagen så fort det blev formellt möjligt. Åren 1916–1920 var hon ordförande i kommunalnämnden, den första kvinnan på den posten i Sverige.

Elisabeth invaldes i Frisinnade landsföreningens förtroenderåd 1920. Hon tillhörde även ledningen för Frisinnade Kvinnor. År 1921 blev hon invald i andra kammaren, men kandiderade inte för en ny period 1924. I likhet med Kerstin Hesselgren lämnade hon Frisinnade

landsföreningen vid partisprängningen 1923 och blev frisinnad vilde i riksdagen.

Elisabeth Tamm var en skicklig organisatör, ständigt inblandad i olika projekt, som namninsamlingar och politiska uppvaktningar. Under andra världskriget hjälpte hon motståndsrörelsen i Norge, vilket hon efter krigsslutet fick norsk medalj för.

Elisabeth anställde ingen förvaltare på Fogelstad utan drev själv jordbruket enligt metoder vi i dag skulle kalla ekologiska. Hon var engagerad i miljöfrågor långt innan detta begrepp existerade och skrev 1940 boken *Fred med jorden* tillsammans med Elin Wägner (se ovan).

Stående från vänster: Elisabeth Tamm,
Ada Nilsson, Honorine Hermelin och Elin Wägner.
Kerstin Hesselgren sitter framför dem.

Konstellationen Fogelstad

5

På Maria bebådelsedag den 25 mars 1922 träffades fem kvinnor på godset Fogelstad i Södermanland: godsets ägare Elisabeth Tamm samt Honorine Hermelin, Kerstin Hesselgren, Ada Nilsson och Elin Wägner.

Tillsammans skulle de fem kvinnorna komma att kallas "Konstellationen Fogelstad". Kerstin och Elisabeth hade nyligen valts in i riksdagen som de första liberala riksdagskvinnorna. Elisabeth Tamm angav syftet med mötet: "Om det ska märkas att kvinnorna kommit in i samhällslivet måste de bli många och kunniga. Vill ni vara med om att i sommar göra en medborgarskola för kvinnor här på Fogelstad?"

Sommaren 1922 arrangerades en kurs för 28 frisinnade kvinnor på Fogelstad. Kerstin Hesselgren var kursens ledare. Den så kallade Urkursen blev förebilden för Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad som arrangerades 1925–1954. Elisabeth Tamm stod för huvuddelen av kostnaderna. Medborgarskolan samlade

deltagare från olika samhällsgrupper och åsiktsinriktningar, totalt hade skolan omkring 2 000 deltagare. Deltagarna utbildades bland annat i medborgarskapskunskap. De utbildades i att diskutera och att tala offentligt. Ett viktigt syfte var att ge deltagarna självförtroende och inspiration till framtida samhällsinsatser.

Honorine Hermelin (1886–1977) var rektor under hela medborgarskolans existens. Hon var medlem i Frisinnade Kvinnor sedan 1914. Honorine hade kommit till Fogelstad första gången sommaren 1917 för att tjänstgöra som arbetsledare vid ett beredskapsarbete för arbetslösa textilarbeterskor från Norrköping som Kerstin Hesselgren hade tagit initiativ till som yrkesinspektris.

Invigningen av Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925 med Elisabeth Tamm, Honorine Hermelin och Kerstin Hesselgren i centrum.

Konstellationen startade också tidningen Tidevarvet. Idégivaren till detta projekt var Elin Wägner. Tidningen startas såsom en politisk veckotidning, redigerad av kvinnor. Tidevarvet utgavs 1923–1936 och tog bland annat upp miljö- och fredsfrågor, arbetslivets mekanisering, aborter och sexualupplysning.

Utgivare av Tidevarvet var under hela dess existens Ada Nilsson (1872–1964). Hon tog det största ekonomiska ansvaret, deltog i det praktiska arbetet och skrev själv många artiklar. Hon var läkare och den första ordföranden i Frisinnade Kvinnor 1914–1917.

Fotot på framsidan visar den liberala rösträttsledaren i Göteborg, Frigga Carlberg, vid den enda offentliga demonstration som den kvinnliga rösträttsrörelsen arrangerade, nämligen i Göteborg den 2 juni 1918.

Författarpresentation

Anders Johnson är skriftställare med inriktning på svensk politisk och ekonomisk historia. Han har bland annat utgivit *De gjorde skillnad – Liberala kvinnor* från Anna Maria Lenngren till Marit Paulsen (Folkpartiet 2009) och *Anna Whitlock – reformpedagog och rösträttsledare* (Förlaget Näringslivshistoria 2020). Han arbetar nu på en biografi över Kerstin Hesselgren. Anders representerar Liberalerna i Kommittén för riksdagens högtidlig hållande av demokratins införande.

100 år av rösträtt

1921 fick kvinnor rösta och var valbara till riksdagen för första gången. Detta efter en hård, lång kamp där liberala feminister var huvudpersoner. Denna jubiléumsskrift är utgiven av Liberala Kvinnor för att hylla våra föregångare, med ekonomiskt stöd från Stiftelsen Karl Staaffs fond. Texten är skriven av Anders Johnson.

Liberala feminister har löst jämställdhetsproblem i över 200 år och vi har samlat på oss många segrar att vara stolta över. Vi fortsätter arbetet varje dag för mer frihet och feminism.

Var med du också! Bli medlem i Liberala Kvinnor genom att använda QR-koden nedan i Swish och ange din mailadress, eller gå in på liberalakvinnor.se.

LIBERALA KVINNOR